

ШЫН

№101
(18986)

2017 чылдың
август 29
вторник

Хүннүн үнери — 05:29
Ажары — 19:31
Хүн дурту — 14:02

Садар өртээ хостуг 12+

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Ажар? Каяа? Чүү?

ДУУН

Азылдырыышкын-
нарны кылган

Август 28-те Каа-Хем хөмүр-
уургайының талазындан час-
тыкчылар даажы дыңналып
турган. Ол дээрге хөмүр-даш
хөмүр чорударының техноло-
гузуу азылдырыышкын
чорударынын эртенгиниң 11 шактан
экинчи 19 шакка чорудуп
турган ол. Чазылдырыышкын
чорударының дугайында Каа-Хем
хөмүр, чоок кавыда дачаларның
тажыктарына баш бурунгаар
турган болгаш, чоннуң аразын-
чорудуу болбаан.

«Тываның даг-руда
компания»-ның медээзи.

БӨГҮН

Агайжыдып турар

Азыл хоорайда Аныяк-
сесерлиниң найысылалдың
тажыктарының болгаш
тажыктарының кээп дыштаныр
чорударынын бирээзи.

Аныяк сесерлиниң улам чаа-
азыл талазы-биле ажилдар
чоруда бүрүнү-биле доос-
торунда Кызыл хоорайның
Владислав Ховалыг бүзү-

мге үеде фонарьлар, сан-
дар, оюн-көргүзүлгелер сцена-
хейлар, тренажерлар шөлү-
стүнгөн, чадаг-терге оруун
аш, чоогунда кудумчулардан
тажыкты аңгылай кажаалаан.
Аныяк сесерлиниң чаа-
азылгашы бөгүн кидин түлүк
турар.

ДААРТА

ПАРККА БОЛУР

Проризме удур тускай тактик-
редилгени Кызыл хоорайның
кээринде РФ-тиң Айыыл
орунуң Тыва Республика
биле Эргелели бо чылдың
айның 21-ниң хүнүнден бээр
турар.

Арта, август 30-де, өөре-
ниң кол болгаш түңнел кезээ
ылал Кызыл хоорайның на-
парыгының девискээринге

чангаш Национал парктын
ээринге, ында чадаг-терге
а чадаг болгаш чадаг-тер-
кижилерниң чорудуу, ол
Ленин биле Каа-Хем ку-
ларга транспорт аймааның
эшкинин кызыгаарлаар.

Проризме удур тускай так-
тикерилгени чорудуп ту-
миле холбаштыр түр када
тунуп кээр эпчок байдал-
еспубликаның найысылалы
хоорайның чурттакчылары
оюн аалчылары чөптүг ха-
лалыг бооп, оюн-чөвүн
билер боор дээрзин Рос-
дерациязының Айыыл чок
Тыва Республика талазы-
ергелели илгерилеп турар.

Россия Федерациязының
Айыыл чок чорудуу Тыва
Республика талазы-биле
пелиниң медээлеринден.

Восемиздцатая
международная универсальная
выставка-ярмарка
ТЫВАЭКСПО-2017.
ОСЕНЬ

«Тыва Экспо-2017. Күс»

ОРУКТАРНЫ ДИЛЭЭР, САЙГАРЛЫР

«Өдүген» аалчылар бажынының биче бүдүрүлгезиниң продукциязының садыгжызы Шеңне Ондар.

Август 25-27 хүннеринде Кызылдың
Иван Ярыгин аттыг спорт компе-
кзинге «Тыва-Экспо-2017. Күс» деп
регионнар аразының XVIII делгелге-
ярмарказы болуп эрткен. Аңаа Москва,
Санкт-Петербург хоорайлардан, Алтай
база Красноярск крайлардан, Кемерово,
Новосибирск база Томск областар-
дан, Хакасия база Тывадан 60 ажыг
компаниялар болгаш сайгарлыкчылар
киришкен.

Оларның аразында тудуг материал-
дарының болгаш дериг-херекселдерин,
транспорт хевирлериниң, чоннуң хереглел
барааннарының, аш-чем, идик-хеп болгаш
өске-даа барааннарның бүдүрүкчүлери бол-
гаш садыгжылары бар.

«Тыва Экспо» делгелге-ярмарканы
ТР-ниң Экономика яамызы ам он сес
удаа организаастап эрттирип турары бо.
Сөөлгү чылдарда ону часкы база күскү
хевирже шилчиткен. Делгелге-садыгла-
жыышкынны эрттирип турар кол сорул-

газы — бараан бүдүрүкчүлериниң болгаш
сайгарлыкчыларның ажил-чорудулгазын
хереглелчилерниң сонургалдарын хан-
дырарынче угландырып, бедик шынарлыг
продукция дээш адааннажылганы тургузуп,
рынокка турум байдалды чедип алырын-
га оларга деткимчени көргүзери болур.
Аңгы-аңгы регионнардан келген бүдүрүлгө
чорударының төлээлери болгаш сайгарлык-
чылар делгелге-садыглажыышкынга кел-
геш, садып алыкчыларның негелделерин
хандылар талазы-биле чедиишкыннерин
чонга бараалгадып, боттарының аразында
арга-дуржулгазын солчуп, ажыктыг кады
ажылдажылганы эгелеп турарлар.

«Тыва Экспо» делгелге-ярмарканың ба-
рааннарын бо удаада үш улуг бөлүккө үзүп
делгээн: «Тудуг. Энергетика. Чуртталга-ком-
мунал ажил-агы. Инновация ажилдары.
Үлетпүр», «Чоннуң хереглел барааннары.
Ачы-дуза чедирилгези» база «Аш-чем
аймаа». Баштайгы бөлүктен Красноярск
хоорайдан «Дельта», «Карьер машиналары»,

«Автоспецмаш», «Призм» фирмаларның
орук, тудуг техникаларын болгаш агаарның
изиг, соогун, хирленгенин хынаар дериг-
херекселдерин, Новокузнецкиниң котелдар
бүдүрер заводунуң болгаш «Теплотрон-
НК» компанияның одалга системаларының
дериг-херекселдерин, Красноярскиден
«АгроБиоСервис» КХН-ниң хоолулуг мал
чемнерин, концентраттарын, зоотехниктиг
болгаш ветеринарлыг дериг-херекселдерин,
Кызылдан «Задор» компанияның сайгарып
турары ондулин черепицаларын ярмаркага
келген чон үнелеп көргөн.

Чоннуң хереглел барааннары, ачы-дуза
чедирилгези болгаш аш-чем барааннары
бөлүктөрдөн Новосибирскиден «Сантина»,
«Сибирь», Барнаулдан «Алтайспецобувь»
компанияларның, Иркутскиден «Айхал»
фабрикаының болгаш Бурятияның «Унты-
лар» бүдүрүлгезиниң, «Красноярскиниң
унтылары» фирманың болгаш Улуг-Хемден
«Эврика» ательениң, Кызылдың өөредилге-

(Уланчызы 3-кү арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле Е.В. Хардикуваны шаңнаарының дугайында Тыва Республикага Чаңгыс аай күрүнө шыналгалдарын бидик деңнелге организаастааны болгаш «Чедиинкинниг доозукчу» чугула төлевилелди боттандырганы дээш, Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдының оралакчызы – орус дыл талазы-биле кол күрүнө инспектору Елена Викторовна ХАРДИКОВАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2017 чылдың август 23
№158

Тыва Республиканың
Баштыңының Хүндүлел
бижи-биле шаңнаарының
дугайында

Өзүп орав салгалды өөредип кижизидеринге ачы-хавыяа-зы болгаш хей чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижи-биле шаңнаар: Татьяна Юрьевна КОНОВАЛЕНКОНУ – «Тыва Республиканың Кызыл хоорайның

№ 5 гимназиясы» муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан чериниң химия башкызы;

Любовь Солун-ооловна СУДЕР-ООЛДУ – Муниципалдыг бюджет ниити өөредилге албан чери Ак-Довурак хоорайның №4 ортумак ниити өөредилге школазының орус дыл болгаш чогаал башкызы.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2017 чылдың август 23
№159

Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле Н.Г. Решетникованы шаңнаарының дугайында Өзүп орав салгалды өөредип кижизидеринге үлүг-хуузу болгаш хей чылдарда үре-түннелдиг күш-ажылы дээш Тыва Республиканың «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле «Тыва Республиканың күрүнө лицейи» Тыва Республиканың күрүнениң автономнуг ниити өөредилге организациязының физика башкызы Нина Григорьевна РЕШЕТНИКОВАНЫ шаңнаар.

Тыва Республиканың
Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.
Кызыл хоорай
2017 чылдың август 23
№160

Хүннүң медээлери

АВТОБУС СУГЖЕ ДУШКЕН

Курагино, Улуг Ирба болгаш Унер Ой суурларны таварыштыр кыска оруктап, Кызылдан Иркутскиже бар чыткан пассажирлерлиг микроавтобус сугже дүшкен.

Баштайгы медээлер езугаар, SsangYong автобустун чолаачызы дүрген халдып чорааш, машинаны башкарып чадай берген. Микроавтобус орук кыдында оңгарже аңдарлып чайылгаш, Жебь хемче кирген.

Өлген кижичок. Шупту 15 кижичораан, 13 пассажир, 2 чолаачы. Олар шупту соок сугга

өзүнчө кири өткен. Пассажирлер болгаш чолаачыларны Кошурниково суурнуң эмнелгезинге экелген, эмчилер оларны шинчип көргөн. Кым-даа чаза кемдевен болган. Улаштыр оруун олар демир-орук-биле уламчылаан.

Күрүнениң автоинспекция ажилдакчылары болган таварылганың чылдагаанын тодарадып турар. Догааштырылгалар элээн каш – микроавтобустун үрелгенинден эгелээш, чолаачының шагзырап турупканынга чедир.

«Комсомольская правда» – Красноярск.

9-КУ КЛАССЧЫ ӨӨРЕНИКЧИ СУГГА ДУШКЕН КИЖИНИ КАМГАЛААН

Удавас чаа өөредилге чылы эгелээр, өөреникчилер чаңчыл езугаар «Чайны канчаар эрттирген мен» деп чогаадыгны бижирилер. 12 дугаар школаның 9-ку классчызы Ерлан Ооржак бодунун маадырлыг чоруунун дугайында бижириргэ бе? Чок, чыгыла боор.

Июль 27-де Ерлан Улуг-Хемниң эрик чоогунга эштип турда, дуза дилээн кийги хенертен дыңналган – бир-ле кижичугга дүшкен.

Кажан өөреникчи чүү болу бергенин сайгарып чадап турда, сугда дүшкен кижиче аныак оол эштип ыңай болган. Таварылга карак чивеш аразында болган: камгалакчы сугда кижиче эштип чеде берген, ыңчалза-даа оон байдал улам нарыыдаан, олар ам иелээн сугже кирип эгелээн.

Ерлан шору эштир болгаш, боданмайн-даа, оларже эштипкен. Ол сугда дүшкен улусче дүрген эштип четкеш, сугга дүшкен кижини камгалаарының аргазы езугаар оларның бирээзиниң мойнунун артындан сегирип алгаш, эрикче эштип чоруп каан.

Олар эрикке чоокшулап келгенде, өштүг-биле дөмей, өөреникчининг боду сүг дүвүнден

сорайып келген демир удазынга орааштына берген. Чаңгыс чер-чурттуун дүрген камгалааш, сугда ийи дугаар кижиче дүрген дедирлээрин бодап, оол демирде орааштынган будун бар-ла күжү-биле ушта тыртып алган. Балыгланган буду-биле школаның бир кижини ыңчалдыр камгалаан, ийигизин камгалап дедир барып шыдавайн барган.

Ерланниң камгалап кааны 27 харлыг оол дириг арткан, а оон 21 харлыг дунмазы чок болган.

Камгалаттынган кижини «Дүрген дуза» машиназы-биле апарган, а Ерлан арай боорда будунга туруп келгеш, бажыңыңче чаныпкан.

Ооржак Ерлан Дарган-оолович Чечен Республикага терроризмге удур демиселдинг киржикчизиниң өг-бүлезинде улуг огу. Өг-бүле үш ажы-төлдүг: Ерландан өскеде биичи эр болгаш кыс дунмалары бар. Ерлан аажок ажилгыр, кежээ: адазы ажилдап турда, өг-бүлениң бүгү ажил-агыйын кылыр, дунмаларын азырап карактаар, а чамдыкта машиналар чуур дээш өске-даа ажил-агый кылып, акшаны ажилдап алыр. Өг-бүлениң езулуг ээзи.

Март-оол ХОВАЛЫГ.

Шахтер хүнүнде

«КАРА АЛДЫН» ТЫВЫКЧЫЛАРЫ БАЙЫРЛААН

Шахтер хүнүн Кызылга, Арат шөлүңге август 27-де массалыг демдеглээн.

Хөмүр-даш казып тывар адырның ажилдакчыларынга изиг байыры Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чедирген база Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүнө шаңналдарын тывыскан. РФ-тиң Президентизиниң Чарлыын езугаар «Россия Федерациязының алдарыг шахтеру» хүндүлүг атты Сергей Александрович Козловка тывыскан. Ол «Тываның даг-руда компаниязы» КХН-де автомобиль чолаачызы болуп ажилдап турар. Даг ажилдарының Чадаана участогунун экскаватор машинизи Шыргай-оол Күрседиевич Кара-Сал «Шахтержу алдар» хөрөк демдээниң III чергезиниң эдилекчизи болган. РФ-тиң Энергетика яамызының Хүндүлел бижи-биле «Тываның энергетиктиг үлетпүр корпорациязы» ХАН-ның чингине директорунун бирги оралакчызы Андрей Сергеевич Чурин шаңнаткан.

Хөмүр-даш адырынга 40 чыл ажилдаан Владимир Сандыкович Монгушка «Тыва Республиканың алдарыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты тывыскан. Амгы үеде ол БелАЗ автосамосвал башкарып ажилдап турар. Ажылынга кызымак чоруу дээш «Дагжының алдары» хөрөк демдээниң III чергези-биле шаңнадып турган. Ол ышкаш Тыва Республиканың Баштыңының Хүндүлел бижиин «Тываның даг-руда компаниязы» КХН-ниң экскаватор машинизи Владимир Васильевич Вертипраховка тывыскан.

«Тываның даг-руда компаниязы» КХН-ниң септелге участогунун токары Владимир Тимофеевич Андроновка, «ТЭПК-Майнинг» КХН-ниң участок начальнигиниң оралакчызы Игорь Александрович Свечниковка, БелАЗ самосвал чолаачызы Александр Николаевич Якушевке

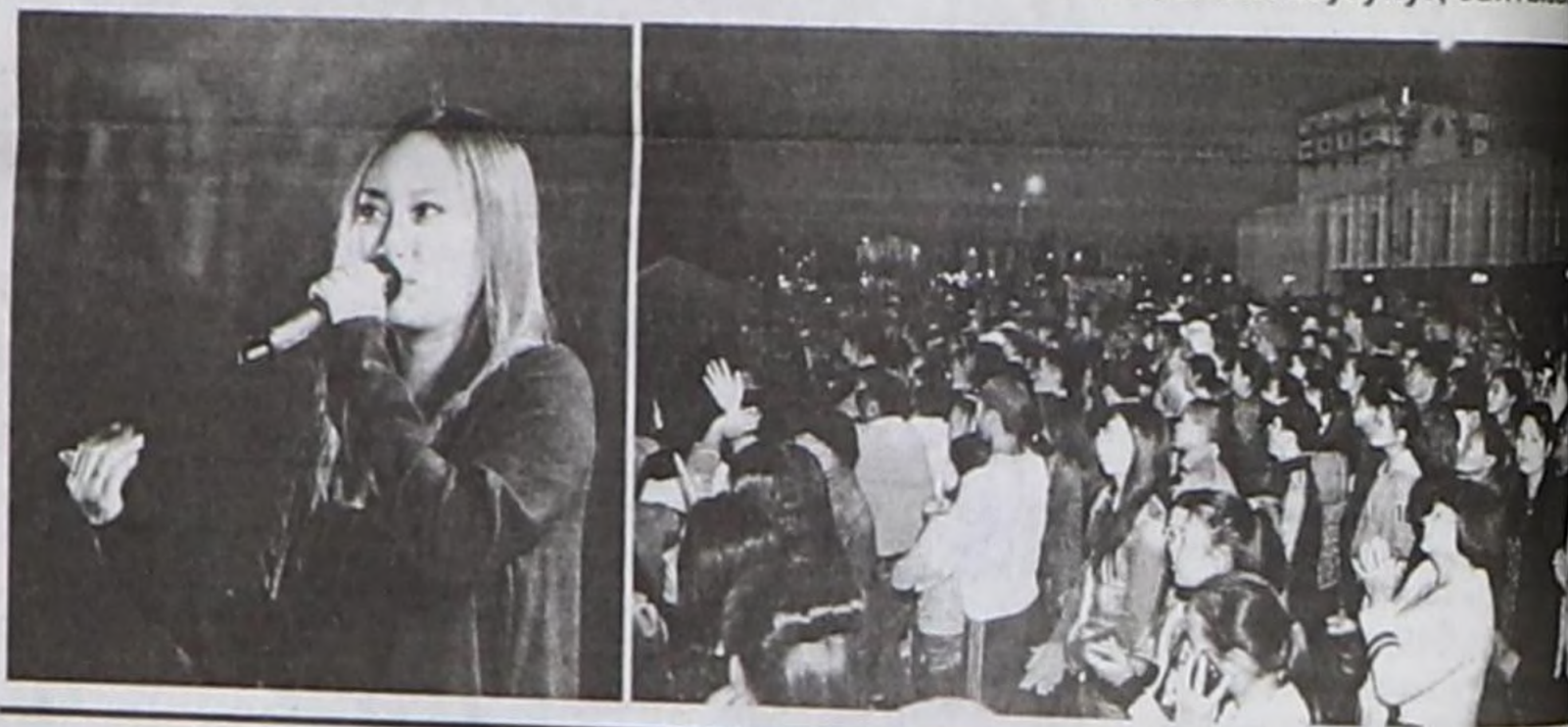
Тыва Республиканың Баштыңының өөрүмүш кишинин чарлаан.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол терларга байыр чедирип тура, чоокку келти Тыва шахтерлар талазы-биле улуг регион дээрзинге бүзүрелин илереткен. Сөөлгү чыл Тываның энергетиктиг үлетпүр корпорация тургустунганы-биле шахтер мергежилге, даш адырының ажилдакчыларынга хүндүскен.

Тус черниң артистери-биле чал «Сылдыстарның» аразынга харылзааның лага Голос төлевилелиниң киржикчизи А. Кыргыс аян тудуп турган. Ол «Салчак» чогаал лабораторияның уруглары-биле кады шахтер болгаш аалчыларга байыр чедирген.

«Голос-4» шоуунун түннел күүседикчилер Витольд Петровский сценага күүселде кыла Шахтер хүнүңге алдар болдурган байы концертиниң программасы «Голос» шоуунун сезонунун тиелекчизи иеромонах Фотий күүселдези-биле доозулган.

ТР-ниң албан езузунун сайтызы

Чазак оркестринде

БАШКЫЗЫНЫҢ АЖЫЛЫН УЛАМЧЫЛАА

Тываның Чазак бажыңынга Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол Тываның Чазаның Үрөс хөгжүм оркестриниң артистери-биле ужурашкан.

Шолбан Кара-оол чугааны эгелээр мурнунда чоокта чаа чок болган Тимур Дулуштуң чырык адынга сактышкынның минутазын оркестрнин артистери-биле кылган.

«Өсүссүрөвезиңерни диледим. Өртемчейиниң үүлөзи ындыг, дириг амытан өйү кээрге, ол оранче чоруур. Ынчангаш кижичоруй баарга, ундарап, муңгарап, сула салдынган херээ чок деп бодаар мен. Удуртукчунарның чырык адын төлөпиг тудуп, оркестрнин ол үедеги деңнелин бадырып болбас. Дыка эки сактып тур мен, 2008 чылда оркестрнин Кызылдың уран чүүл колледжизиниң студентилеринден үндөзилеп, ону сургуул оркестр деп турган бис. Оон чогаадыкчы бурунгаар хөгжүлдэтин улам сайзырадып, бидик деңнелче көдүрер дээш, Тываның Чазаның оркестри кылдыр эде тургузуп, статусун бедиткен бис. Республикада эртип турар фестивалдар, концерттер, мөөрейлер, ол ышкаш күрүнө байырлалдары оркестрнин киржилгези-биле эртип, чоннун, аалчыларның улуг үнелелин алганын билер силер. Ол бидик деңнелди бадырып черле болбас. Гастрольдарны эвээжетпезин, фестивалдарны хевээр арттырарын, Россияда чүгге чаңгыс санныг – аъттыг программаны чидирбезин культура яамызындан диледим. Харын-даа оларны улам сайзырадыр херек.

Оркестр тургустунган соонда саткан хөгжүм херекселдери эргижирээн, дараан хептериниң үези келген боор. Азаан автобузувусту дүрген сада-

рын шиитпирлеп эгелээр болза эки боор. Хөгжүм коллективи болганда, доктаамал шимчээш турар болгай.

Ам сүмележиксээн айтырым – уран удуртукчузу кылдыр кымны хүлээп ап турарын билеп алыксадым. Бо айтыргыны соңгаарлап дарыг шиитпирлээр херек. Ону коллектив сүмелезин» – деп, Тываның Баштыңы чугаалган.

Тываның культура сайыды Алдар Там коллективтин дугайында каксы чугаалаан.

«Чеже-даа берге хүннер турган болор оркестрнин артистери Наадым дээн республика хемчеглеринге идепкейлиг киле. Хөгжүмчүлөрниң хей кезии Тимур Дулуш ооловичиниң бодунун өөреникчилери дээр билер бис. Олар Чөөн-Сибириниң культура демиязын дооскан. Саян Борбак-оолович Садирижерлап, башкызын солуп турган. Ол кы датураны коллектив сүмелеп турар. Башкызын ажил-чорудулгазын уламчылап, бурунгаар боду чораан планнарын боттандыраарына бүзүр берген. Сентябрь 1-де Барнаулга оюн көрү баш бурунгаар планнаттынган. Ону албан кыла апар. Келир чылын оркестрнин 10 чылдааны бар» – деп, сайыт тайылбырлаан.

«Тываның Чазаның оркестриниң удуртук кижиче бидик статуска дүүшкен турар. Канды кижилер аразында алдынып билер. Артык улуг төөгүвүс, ада-өгбелеривис, чер-чурт чонуус барын медегер, ады алгып сурап оркестрнин адын төлөпиг тудуп чоруурун уткун деп, Ш. Кара-оол чагааш, сула салдын башкызының ажылын уламчылаарын сүмелээр Интернеттен ал

Чаа өөредилге чылынга

БҮРҮНҮ-БИЛЕ БЕЛЕН

Чаа өөредилге чылы эгелээр бетинде Кызыл хоорайның школаларының байдалын өөредилге яамызының болгаш Мэрияның өөредилге килдизинин комиссиялары көрүп, хыналдаларыны август айның ортан үезинде-ле чорудуп эгелей бээр.

Кызылдың №2 школазы август 17-хүннеринде хыналданы эрткеш, чаа өөредилге чылынга бүрүнү-биле беленин таткан. Амгы үеде школаның иштиги, кызыл септелгеге хамаарышкан ажил-доозулган. Энир чылын школаның ийринден чаас суу дамдылап турар бээр, школаның директору Кызыл айының чагыргазындан дузаламчы билдирешкин кириген. Бо хүннерде чыгыр чириниң тудугжу бригады ол ийриниң үрелген черлерин чаартыр тал, септелге ажилын доозуп турарлар. Чайгы дыштанылга үезинде укканың девискээрин ортумак болуп, улуг класстарының өөреникчилери чыгыш тудуп, ону долгандыр тараан ийриниң ойт-сигенин аштап, чечекти суггарып турган болгаш, ол чыгыш хөлчөк арыг, каас-шиник көстүр.

А школаның иштинче кирип кээр, чаа дозулаан шалазы, арыдыр чугдунган соңгалары кылаңайнып, бүгү-ле септелге ажилының эки кылдынган үре-түңнели дораан-на илереп кээр.

Кызылдың №2 школазынче бо чылын дөрт аңгы (1а, 1б, 1в, 1г) бирги класс-чылар өөренип кирер. Бир класска-ла 25 өөреникчи, ниитизи-биле чүс бирги классчы.

Бо школа чеди чүс ажыг өөреникчиге көрдүнгөн-даа болза, чоокку чылдарда өөреникчилериниң саны чылдан чылче көвүдөп бар-ла чыдар. 2017-2018 чаа өөредилге чылында ук школага өөреникчилериниң саны ниитизи-биле 1300 чедип турар. Кижиги саны көвүдзүн тудум, өөредилге номнары чедишпестеп, нарын айтырыглар тургустунуп кээп болур.

«Школаңар ном-дептер талазы-биле кандыг байдалда турарыңар? Өөреникчилерниң шуптузун бүрүнү-биле хандырып турар бе азы номнар чедишпес бе?» – деп, школа директорунуң кижизидилге талазы-биле оралакчызы Буян Олегович Монгуштан айтырдым.

«Өөреникчилерниң саны чылдан чылче көвүдөп турар-даа болза, номнары

Эге класстар башкылары
Римма Ооржак биле Чечена Монгуш.

чедиштирип турар бис. Өөредилге яамызы ол талазы-биле дузалап турза-даа, шуут-ла бүрүнү-биле хандырып турар дээр бербес. Ынчалза-даа школаның башкылары бо талазы-биле ажилдарны чорудуп турарлар. Чижээ, өөредилге чылы адакталып турда, өөреникчилериниң аразыңа «Номуну эжиңге белекке бер» деп акция эгелээр. Ынчан дараазында классче шилчи өөреникчилер номнарын боттарындан бир класс бичии өңүктөринге белек кылдыр берип турарлар. Школаның библиотекасында 1-ден 11-ги класска чедир өөредилгеге хереглеттинер номнар шуптузу бар. Ол номнары бирги ээлчег-

де хей ажы-төлдүг, өскүс-чавыс болгаш чединмес өг-бүлелерде өөреникчилерге берип турар бис» – деп, ол харыылады.

Оон аңгыда ук школаның башкылары өөреникчи бүрүзүнүң белеткелин хынап, берге байдалга таварышкан, хей ажы-төлдүг болгаш чединмес өг-бүлелерниң уругларына чылдың-на бо үеде болуп турар «Школаже белеткениринге дузала» деп акция таварыштыр дузаламчыны чедирип турарлар.

Бо хүннерде школада эге класстар уругларының чайгы дыштанылга лагериниң үшкү сезону үргүлчүлүвишаан. Оолдар, уруглар аңаа эртен эрте чедер бергеш, эртенги чем соонда, ойнап-хөгөп, номчуттунуп, чуруттунуп дээш өске-даа солун, боттарыңа ажыктыг чүүлдерни кылып, чаа өөредилге чылынга белеткенип турарлар. Оон аңгыда олар школа девискээрин арыг-сигил тудуп, улуг класстар уруглары-биле чечектер суггарып, башкыларыңа база дузанын көргүзүп турар.

Школаның башкылары Билиглер хүнүнүң байырлыг чыскаалыңа белеткенмишаан, сентябрь 1-ниң хүнүнде бүгү Россияның 46 школазынга интернет четкизи таварыштыр болуп эртер «Россияның келир үеги угаанныг удуртукчулары» деп ажык кичээлди эрттиреринге белеткенип турарлар.

Эрес КОЛ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

туралга комбинадының бүдүргөн продукцияларын, школачы формаларын, довурактан сайгарлыкчы Шеңне айының сүй белектерин, Улуг-Хемден Кырлыг-Караның «Тыва-ангора» бүдүрүлгезиниң дүктөн аргаан ар-маларын, джемперлерин ярмарканың чыгыш үнелеп садып ап турган.

Новосибирскиден сайгарлыкчы Ири-Доздованың «Медуница» хууда бүдүрүлгезиниң, Абакандан Евгений Давыдов тараачын-фермер ажил-малын эккеп сайгарганы ары чигирин, Новосибирскиден Юрий Кабукинниң чиги аш-чегин садып алыкчылар со-гоп, элчег манаан кижилер үзүлбээн. Хелден «Чодураа», Чеди-Хелден «Ам», Кызыл кожуундан «Саян Даа» азы ажил-агыг хереглелчилериниң аративтериниң чинге-тараа, тыва дал-көб, булочка, колбаса кылыгларын, аргаана үзүн, чыжыргана хандызын, ан тыва кулча болгаш сүттен кылган өртектиг аш-чегинерин, Кызылда «Тен» аалчылар бажыңының биче бүдүргөниң (директору Чеченмаа Монгуш) бүдүргөн тыва тушенкаларын со-

«Тыва Экспо-2017. Күс»

ОРУКТАРНЫ ДИЛЭЭР,
САЙГАРЛЫР

нуургаан кызылчылар өөрүшкү-биле садып ап турганнар. Чаа-Хелден сайгарлыкчы Эдуард Кара-Салдың фирма демдектиг саваларга куткан «Ажыг-Суг» аржаанын «Сыын ажил-агыг» КУБ-туң сыын мыйызының ханын холаан хандыларын, балы-замнарын садып алыкчылар үнелеп садып алгылаан.

Бо делгелге-садыглажыш-кынның бир эки талазы – өртектен чииги. Ылаңгыя школачылар форма-зы, идик-хеп, өөредилге херекселде-ри саткан сайгарлыкчылар өөредилге чылының бүдүүзүндө хей акша-көпеекти ажилдап алган. Черле ынчаш бо эртип турар күскү делгелге-садыглажышкын киржикчилериниң болгаш садып алыкчыларының са-

ны-биле часкы ярмаркадан тудавайн турарын специа-листтер демдеглээн. Часкы делгелге-садыглажышкын үезинде бараан саарыл-газы чижеглеп алырга 20 млн. турган болза, бо удаа-да база ол хире четкен дээрзин ТР-ниң Экономика яамызы дыңнаткан.

Эрткен чылдарның «Тыва Экспо» делгелге-лериниң ачызында «Вави-ол» КХН (Тываның эм оъттары), «Өлчей» КХН (Тыва саат), «Заря» КБК (Сукпактың этт комбинады), «Бай-Хаак» КХН («Бай-Хаак

САЙДИНГ · ФАСАДНЫЕ П
ВОДОСТОКОВ
Центр сады
9 ул. Оюна Кур
E ZaborTuya

Ондулин черепицалар садыгжызы
Даш-Хаяа Монгуш.

АКВА» аржаан суу), «Оргаадай» КБК (тыва далган), «Сыын ажил-агыг» КУБ дээр ышкыш, тус черниң бараан бүдүрүкчүлери регион деңгелдиг билдингир брендилер апарганнар.

Красноярск, Иркутск, Абакан хоорай-лардан элзэн каш компаниялар Тывада садыг черлерин ажыдып, республиканың чонунга ачы-дузанын калбартып эгелзэн. Чижээлээр, Абакандан «Крез» компания Кызылда «Сибириниң ыяш бажыңары» деп салбырын ажиткан. Ол-ла хоорай-дан бажың шывар материалдар бүдүрүп турар фирма Кызылда «Центр кровли и фасада» деп төлээ черин ажыдып, ону таварыштыр продукциязын чонга садып сайгарып турар.

Иркутскиниң «Айхал» фабриказының болгаш Бурятияның «Унтылар» бүдүрүлгезиниң Тывада төлээзи Алефтина Сагаан-оол, «Красноярскиниң унтылары», бедик сорттуг «Юно» шай фирманың садыг черлери Тывада чедишкенин ажилдап турар.

Чазын болган делгелге-садыглажыш-кын үезинде дилерлерниң эккеп делгээни хей опуттуг «Газель Некст» микроавтобузу пассажирлер аргыштырылганын ханды-рып турар «Газельчилер» ниитилелиниң бригадирлериниң улуг сонургалын көдүргөн. Чаа хевирниң газелин чоорту Кызылдың кудумчуларына ажыглалга ки-ирерин шийтирлээш, газельчилер оларны садып алыр дугайында дугуржулгаларга атты салган.

Красноярскиниң сайгарлыкчылары бо удаада Москва облазының Липецкиде «Трэкол» компанияның кадыр-берт чер-лерге, тулаа, суга-даа чоруур амфибия машиназын делгеп көргүскөн (чурукта). «Дельта» деп лизинги-биле ажилдаар компания эрги «ЮМЗ» тракторнуң чаа хевир болуп универсал (бульдозер, экс-каватор) тракторну сонургаткан. Бо чаа техникаларга сонургалдың улуг болганы чоокку чылдарда Тываның ажил-агыла-рына оларның көстүп келирин демдегеп турар.

Даш-оол МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«Трэкол» амфибия машина.

«Дельта» компанияның трактору.

ТываКУ-нуң ботаниктиг садының делгээни (ногаалары).

Өөрөдиглиг курстар

АРГА-ДУРЖУЛГА
СОЛЧУЛГАЗЫ

Наталья Москвитинаның хөглүг кичээли.

Иркутскиниң өөрөдиглиг сайзырадыр институтунун башкылар десантызы Чадаана хоорайга Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр кожууннарның уруглар садтарының, школаларының башкыларының билиин бедидип, "Орус дылды Россияның күрүне дылынга ажыглаарының айтырыглары: өөрөдиглиг черлеринге дылга таарымчалыг байдалын тургузары" деп өөрөдиглиг курстарны август 19-23 хуннеринде эрттирген.

Иркутскиниң өөрөдиглиг сайзырадыр институтунун директорунун оралакчызы Наталья Пономаревага удурткан 15 лектор Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр кожууннарның башкыларынга аңгы-аңгы шөлчүгөштерге курстарны эрттирген. Ооң ачызында 1250 уруглар садтарының кижизидикчи башкылары, школаларның аңгы-аңгы эртем башкылары билиин бедидер аргалыг болган.

Радуга аттыг уруглар садынче кирип келирге-ле, хөглүг хөгжүм дыңналып келди. Ында Иркутск облазындан улуг кижизидикчи болгаш логопед башкы Наталья Москвитина коллегаларынга чаштар-биле кичээлдерни канчаар эрттирерин херек кырында көргүзүп тур.

Өвүр кожууннун Саглы суурнун Чөлзөш аттыг уруглар садының эргелекчизи Светлана Саая санал-оналы-биле үлешти. "Бо каш хонук дургузунда дыка хөй чаа, солун чүүлдерни билип алдым, семинарга башкывыс чүгүе теория эвес, а билиглерин чижек кырында көргүзүп тайылбырлап турду. Бистиң кожууну-вустун 9 уруглар садының 70 ажыг кижизидикчи башкылары шупту мында идепкейлиг кичирип, билиглерин бедидип турарын эскердим. Наталья

Москвитина боду Иркутскиде уруглар садының эргелекчизи болгаш, биске чедимчелиг кылдыр кичээлдерни эрттирип, чаа арга-дуржулганын дамчытты. Ам бистер шиңгээдип алган билигперивисти херек кырында боттандыраарывыс арткан" деп тус уруглар садының эргелекчизи Зульфия Куулар өөрөдиглиг семинар эрттирип келген аалчыларга өөрүп четтиргенин илеретти.

Дараазында шөлчүгөштерге чедип, башкыларның санал-оналын айтырдым.

Чадаананың 2 дугаар школазының орус дыл болгаш литература башкызы Айлаң Куулар:

— Беш хонук дургузунда бедик арга-дуржулгалыг башкыларның лекцияларын дыңнаары улуг аас-кежик. Оларның тайылбыры чедимчелиг, билдингир болгаш олар чаа технологияларны ажыглап турары бир тускай болду. Бо дээрке чүгүе кичээлдер эвес, а практика-дыр. Оон

Семинарның дыңнакчылары.

Сеткилден хүндүткел

БАШКЫЛАРНЫҢ
БАШКЫЛАРЫ

Эртем-билигге чедирип, боттарының сагыш салыышкынын өөреникчилеринге бараалгадып, ажил-ишке, оларның келир үезинге үлегери-биле чалгыннап каан башкыларын кижикаяа уттур боор.

Школага өөренип чорумда тыва дыл болгаш төрзэн чогаал башкызы Борбак-оол Иргитович Араптан чүве. Ооң тывынгыр мерген педагогиктиг аргаларын башкылаашкыга ажыглап чордум. Башкының тывынгыры чүдөл? Өөреникчи бүрүзүңге тывар мергежилгелерни, сайгарар сөс, домктарны, оон туржук кандыг-бир чогаалдардан, тоолдардан азы чогаалчының адын, чогаалының адын айтыткаш, тывар, шилиир, сайгарар онаалгаларны берип турганы солун. Ол чүл дээрке өөреникчилерниң чогаалдарны ханы билип, номчулгага ынак болурунга хандыкшыдып турганы.

Борбак-оол Иргитович өөреникчилер-

ниң билиин бедидери-биле, шыырактарынга даалганы улам нарыыдадып, чедир билбейн турар болза, чиик сайгарылгалардан чоорту нарынчыне кирип турган. Бо бүгү өөреникчилерни кичээнгеилг боданырыңче, катап-катап ханы сайгарылгаже чедире бээр турган.

Башкының бир удаа меңзэ С.А. Сарыг-оолдун "Ол-ла маскажык", "Оттуг терге" деп чечен чугааларының кылыг сөзүнүн причастие, деепричастие тып ушта бижириин кожа олурар өөреникчи-биле кады кылыр онаалганы бергенин сактыдыр мен.

"Идегел бар-дыр, ам-даа эки сайгарып тур" — дээш, Виктор Көк-оолдун "Хайыраан бот" деп шиизинден дорт, доора чугааларны, бойдус дугайында, ынакшылды илереткен домктарны тыварыңа онаалга бергени, тыва дылды сайзырадырыңа угаадыг болган.

Бир-ле, Шагаан-Арыг хоорайга "Ак-көк аржыыл" деп республика чергелиг фестивалга башкым-биле ужуражы бергеш, кезек када кускактажыпкан тур бис.

Башкым ооргамче, эгиннеримче часкагылааш, "Төрзэн школаңда директорлап турар-дыр сен. Эр хей! Кол-ла чүүл — кижилер-биле ажылдап билири чугула.

аңгыда бот-боттарывыс аравыста арга-дуржулгалык база солустувус.

Чаян Ондар, Хандагайты ортумак школазының күш-культура башкызы:

— Дыл сайзыралыңа дыка ажыктыг кичээлдер-дир. Өөреникчилерге орус дылга сөстерниң утказын шын дамчыдарын, адаарын тайылбырлаары дээш оон-даа өске темаларны сайгарып, чугаалаштывыс. Мээң-биле кады Өвүр кожуундан 50 хире башкы өөренип тур. Мен Хандагайтыдан даң бажында кээп тур мен. Чаңгыс чер-чурттуларым дөргүл-төрөлдөринин, тус черниң чагыргазының аңгылап бергени техникумда чурттавышаан өөренип турлар.

Иркутскиниң өөрөдиглиг сайзырадыр институтунун директорунун оралакчызы Наталья Пономаревадан өөрөдиглиг курстар дугайында айтырдым.

"РФ-тиң Өөрөдиглиг болгаш эртем яамызы Иркутск биле Тываның орус дыл башкыларының билиин уруглар садтарында эгелзеш сайзырадыр дугайында саналывысты деткээш. Мооң мурнунда "Орус дыл" деп тускай сорулгалыг федералдыг программаже уруглар садтары черле кирбейн турган. Ынчап кээрке, бо шенелде телевиделивистиң түңнелдерин Өөрөдиглиг яамызынга таныштырып, илеткээр бис. Ийги деткээш саналывыс — школаларда башкы бүрүзү өөреникчилерге орус дылга таарымчалыг байдалды тургузары. Семинарларже башкылар күзелдир-

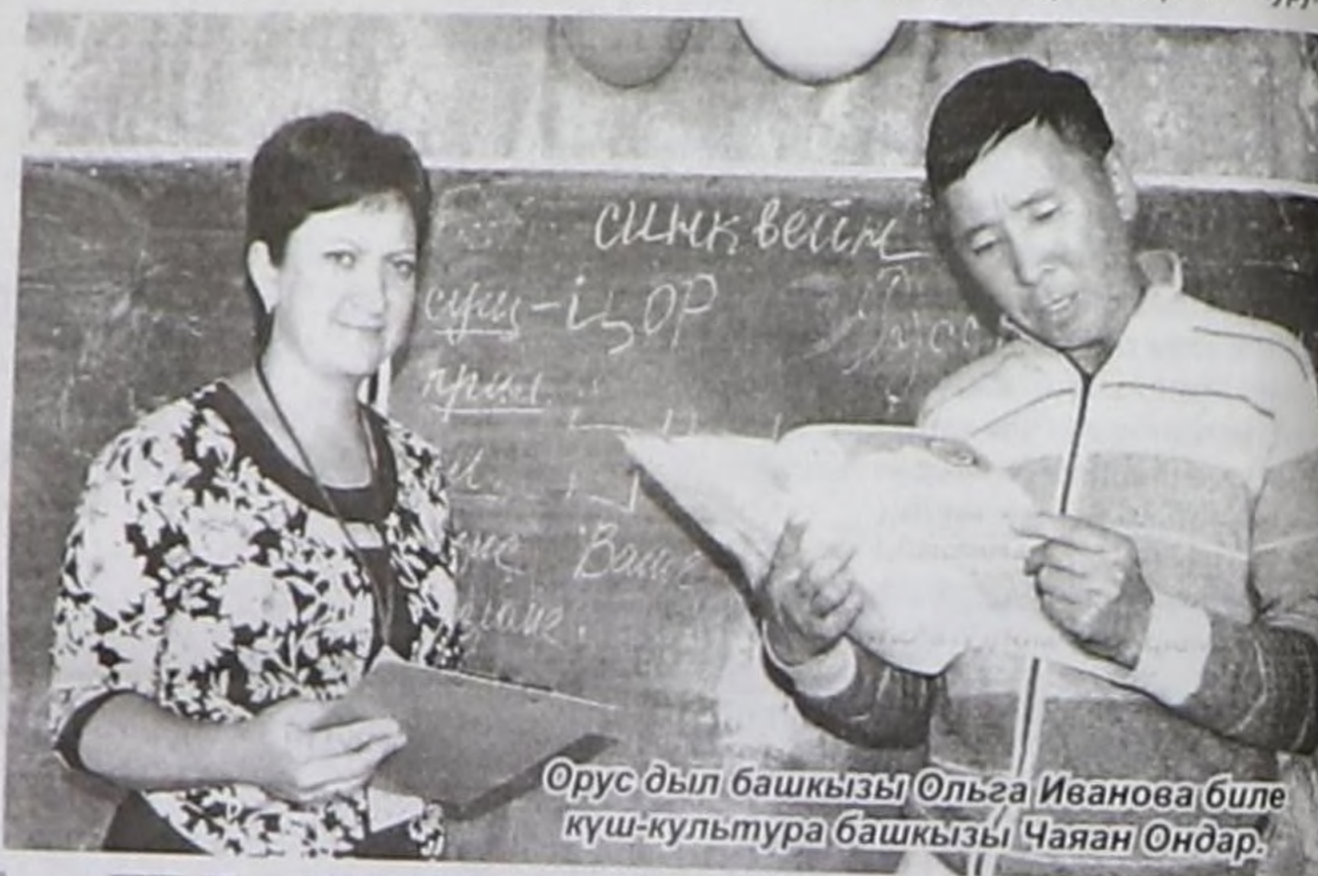
биле кээп турары өөрүнчүг болду. Бистиң институт федералдыг ровка шөлдериниң бирээзи. Ында ла биле 5 уруглар садтары кирип Сентябрь айда 25 кижизидикчи Иркутскиге кээп, стажировказын эрт Олар неделя дургузунда конференцияга кирип, уруглар садтарының чедилгалары уруглар-биле канчаар ажыкандыг чаа аргаларны ажыглап ту көөр аргалыг болур. "Байкал" хөлгө нар аразыңа болур конференция кижизидикчи башкылар илеткел база кылыр.

Тыва чон аажок биче сеткилдир дүлээчел, дузааргак дээрзин, эртин кээп чорааш, эскердим. Олар четтиргенин илередип, боодал чечкенуп, кат-чимизин сөңнеп турду. Россия камгалап сайды Сергей Шойгуну Тыва деп билер турган мен. Бо удаа жымда артып калган онзагай болу — Россияның Маадырының чурттап бажыңыңа четкеним. Музейде чыда экспонаттарның байлаан кайгалдым" — деп, ол чугаазын доосту.

Беш хонук дургузунда үш кожу башкылары билиин бедидип, арга-дуржулгалыг солчуп, Иркутскиден коллега биле ам-даа сырый харылзаалыг даар дээш, телефоннарының дугаар солчуп алганнар.

Шончалай ХОВА

Авторнуң тырттырган чуруу

Орус дыл башкызы Ольга Иванова биле күш-культура башкызы Чаян Ондар.

Өөреникчилерниң хүндүлөп, оларны алгы-биле ажынып, чаңнап, көңүлүп, хөлзөп болбас болдур ийин" — деп чагыды.

"Силерни көргөш, аажок өөрүп тур мен башкы, бажыг кадыкшылдыг чорууруңарны күзедим" — дидим.

"Четтирдим! Бистер, школа директорлары чонувуска бараан болуп, "Эки кылган ажыл элп читпес алдар" деп мерген угаадыда дег, эки ажылдап, чурттаар ужуруг бис" — дээш, каттырып кагды.

Тээли чорааш, бо-ла төөгүм башкызынга ужуражыр мен. Ооң ады Кусал-оол Салчакович Семен. Мени көргөндө, холумну чылы-биле туткаш, кезек силгип тура, чугаалаар кижикай болгай. Өөренип чорааш, башкыларым көргөнимде, эртип чыдар болза, кайы ыракта туруп алгаш, бергүм ужулгаш мендилежир чордум.

Кусал-оол Салчакович төөгүнү чылдарга, вектерге үзүп алгаш, кичээнгеилг сактып алырыңа өөрөдиглиг турган. Башкывыс чурт бүрүзүңүз кол-кол болушкуннарын бижилип, Тыва биле Россияның үе болушкуннарын холбап, тайылбырлап берип турганы төөгү эртемин системалыг билиишкинге чедип алырыңа, ылаңгыя шылгалдалар дужаарыңа улуг

идиг болуп турган.

Кол полководчулар, хааннар, күрүдуртукчулары кайы үеде кандыг болушкуннарга кирип, башкарып турган Кусал-оол Салчаковичниң кыскасыз бижилип чорааны өөреникчилерниң чээнгеинге, шиңгээдип алырыңа үнө кичээлдер болган.

Кусал-оол Салчакович башкылаардан аңгыда, Бай-Тайганың өөрөдиглиг килдизинге ажылдап келген. Ол хөй өөреникчилерни доостурган хүндү башкывыс.

Башкывыс Б.И. Араптан хөй чыда дургузунда школа директорлап чорду. Суклак школазынга, суурунга ооң кирип үлүг-хуузу улуг. Ол Россияның, Тываның алдар аттыг шаңналдарының эдилекчиге болганыга өөреникчилери чоргаарлап чоруурлар.

Башкыларывыс кайгамчыктыг ак килдиг, олардан чаңгыс-даа кадыг ажык сөс дыңнап көрбээш бис. Олар бистиң чогаалга, төрзэн чериниң төөгүзүңге ынак кылдыр өөрөдиглиг-кижизиткен башкылар башкылары деп үнөлөп чоруур бис.

Бараат ДЕЛЕГ-О

Бай-Тайга кожуун Бай-Тал

Школачы үе

ЧАДАГ ЧАНЫП
КЕЛГЕНИВИС

1958 чылдың май төнчүзүндө, өөредилге чылы доостурга, «Чаа-Орук» колхозун № 1 хойжу бригада төвү Төре-Хөлге кодан-кочан хой кыргыры-биле клазывыс оолдар, уруглары колхозтун чүк машиназынга клазывыс башкызы А.К. Цветков баштады чорупкан бис.

Ынчан колхоз даргазы Догуи-оол Оюн суурдан чаңгыс классчы эжим Тома база мен, оолдар Көк-оол Натсак, Хөд-оол Монгуш, ада-иези хөл долгандыр чыгырларның уруг-дары Дадар Малчын, Шай Аракчаа, Делгер Өлзей олар бис.

Хову шөлдер караңдадыр эртип, салгыны эстедир машина кырынга чоруурга, улуска солун-даа, хөлүг-даа болган сактыр мен. Удатпаанда уруглар: «Хөл! Хөл!» – дижи алгыржи бергеннер. Көөрүш, мурнун былаажып турдуvus. Кайырактан улуг Төре-Хөлдүн барааны көстүп турган. Суур уруглары оон мурнунда хөлдү бээзнер.

Ол четкен хүнүвүсте агаар-бойдус эрчип, хөл кырының дээр селбегер булуттар-биле шыптыган, хөл бүгү дүлгүзүнн чалгып чыдыр. Шимээн-аа сүртенчиг, коргунчуг-даа. Келген күвүсте хөлдүн чоогунче баарындан коргун турган бис. Улуг хөл көрбээн чарга Төре-Хөл ужу-кыды көзүлбес, аа улуг далай ышкаш, сактырга-ла, азындан сынышпастааш, ажып үнгеш, чер-девискээрни шыва алы бээр ыш-айып-халап-даа болгу дег коргунчуг чыдыр.

Хөндүр чаыс чайыктаан дээр эртенде дээрде чайыннаан хүн хөл кырын ажалдыр чырыдыпкан. Хөлдүн кыры чык дег чайырлап, мөңгүнелип чал-чылкан.

Келгенивис даартазында кожа чыдар мөөгүлөр дег малчын аалдарның бичии чону-биле хой кыргылдазын эгелзэн бис. Хүн бүрүде кодан-хойларны эккеп, кыргыдып турду. Дар, уруглар чай чок кызып ажалдап аннар. Кыргылда төвүнге ишти хос өгүзүп каан. Аңаа шупту кыргыкчылар итеп, аштанып-чемненип турган. Хүнде чөмгө бир хойну дегерип бээр турду. ыг-даа чок, ажык дээр адаанга кыргык-аржалдап, изиг хүннерде дер-бузуvus ип турда, шыдажып, улуг улустан дудак ыргып-ла турар бис. Ажык үезинде изиг хөлче барып эштип турар кижичок, адывыс сыкпас дээш, улам кызып дап турдуvus. Хүн бүрүде бистиң база ыннарның кыргаан «чымчак алдыны-улуг кип шоодайларда өөвүс чанында кип, көвүдөп чыткан. Хүннүн кыргык-кежээ доосту бээрге, хөлге барып, эштип сергээр турдуvus.

Кээки ай үнүп келген өйдө, хөлдүн кыж кижичок магадап ханмас, тоолзуг и, карак салбайн көрүп-ле туруксаан Ногаан хевис дег шыкка дыштанып улаар бис. Хөл чанында өглерлиг ивис кээки мал ажылы, инек саар чанып чоруй баарлар. Дээр бүргө, ынныг, бораң хүннерде Дадар Мал-Шавай Аракчаа оларның өглеринге хонуп-даа алыр бис. Колдуунда аяк-р турган болгаш, шоодайда дүктөр-инга орун-дөжээвис салып алгаш, турдуvus.

Кыргылда адакталып, чанар хуусаа-елген. Ынчалза-даа чедирип каан навыс бисти чаңгыс-даа эргип кел-сүгжө октаан даш дег, шимээн чок. Чаныксаарывыс дам барган. Кыр-хойларывыс эвээжөп, чанар үевис улаарга, машинавыс кажан келирин пейин манап эгелдывис. Чежеге дээр-р боор, бир-ле кээш башкывысты, даа бол, чанаалы деп эзэжип эге-ис. Клазывыс башкызы белен-селен ыттакас, томаанныг кижичок. Бир кээш-эжээвисти удуурунга белеткенип алу-вуста, ам-на кээп чөпшээрэжипкен. анывыстан уйгуvus чаштай берген.

Энде маңнаар чыгыш элзэн шыңгы-кан бис, оон соонда кайда боор,

хүнзедир хой кыргып хүнзэн улус арай деп кылаштап чораан бис. Бирээвис өскелерин оттуруп алыр кылдыр чугаалажып алгаш, таварышкан-на черге кум кынып ап чорду-vus. Караңгы дүне кымның кайнаар чорааны билдинмес, боттарывысты чидиржиптивис. Суурдан оолдар Н. Көк-оол, М. Хүлөр-оол база башкывыстың барааны-даа көзүлбес. Эжим Тома-биле иелээ даң адып, чер чырып кээрге, орукта оолдарның истерин көрүп каап чораан бис. Өске уруглар аал-дарында артып калган-на болгай.

Хөндүр, хүнзедир кылаштажып чораа-нывыс бо назыда уттундурбас. Төре-Хөлдөн Тес көвүрүүн келгеш, кедээзинде чаңгыс чодур чоон дыттың адаанга барып дыштанып орташ, могап-шылаанывыстан дыттың чер кырынче дамырланып үнген мөгө, чоон дазылын сыртанып чыткаш, удуп калган бис. Оттуп кээзривиске, хүн чайынналып чыраан, долгандыр хамык бойдус сагланнаан, арга-арыгның чыдын чаагайын канчаар. Чүзүн өңнүг чечектер чыгып үнген, черни каастап турган. Тарай үнген «Анютаның карактары» дээр чечектер мырыңай эндерик үнген. Бир сыптан каш-даа адырланган бийыргын ак-көк, ортузу сарыг өзектиг чечектерни кара чажымдан таныыр мен.

– Эжим, бо чечектерниң чаражын! – дээш, каш сыпты эжимге тутсуп бээримге, чарашынып көрүп орду. Ойт-сиген, чечек-чимис, ыяштар чыды айдызаан, магалыын канчаар ону. Хову черге турганывыстан сыр өске болган.

Төре-Хөлдөн Тес көвүрүүн келгеш, оон тура сууруvus мыяда болгай. Эр-зинни кеже бээрге, ол-ла деп бодаан бистиң бодалывыс бүтпезин билип каан бис. Кайы ырактан шиилзэн даажы хөлчөк, арга-арыг долдур шаалаан, шиилзэн үер-чарның диңмиттиг даажы дыңналып тур. Ындыг болбастың аргазы чок. Май айның чар-тындан июнь айда Эрзин хем чыл санын-да үерлеп, дажып чыдар. Ам база ындыг, коргунчуг үер үези. Өскөн төрзэн сууруvus Бай-Даг хем ол чарында, дужуvуста турар.

Чайын үер эрте бээрге, хемниң суу кылаң арыг, дүвүнде янзы-бүрү даштары өңгүр чараш өттүр көстүп чыдар-ла болгай. Сууруvустун ажы-төлү сык черлеп, саарыг-лап сүзүп кешкеш, элбек чыжыргана чыып чиирлер.

Эжим Томаның чугаазы черле чөп, улуг үерни кижичок канчаар, дортаар болза, дора чүве болза, коргунчуг болгай. Сүмелешкеш, Эрзин хемни өрү, арыг-ишти-биле район төвү Эрзин суурже базыптывыс. Ол хире ырак черни чадаг эртип чорзуvуста-даа, чаңгыс машина, аъттыг, чадаг кижичок таварышпаан. Үе шагның бергеzi ындыг турган.

Дүннү өттүр чорааш, арай шырыныгып, эртен аяс хүннүн херелинге чылыгып, шала далашпайн ыргалып, кожамыктап чордуvus.

*Сагыш ышкаш болган болза,
Саяк аъттыг келген болза,
Саат чокка сууруvуска
Саяктадып четкен болза.*

*Бодал-биле болган болза,
Бора аъттыг душкан болза,
Бодуvустун сууруvуска
Бо-ла дораан четкен болза.*

Узун орууруvus төнмөс-батпас, улам шөйлүп чыдар ышкаш сагындырды. Хемни өрү төп Эрзин суур чедир өскээш, чайганыр көвүрүлөп кешкеш, төрзэн сууруvus Бай-Дагже база катап ол хире черни эртери-биле ам-на төрзэн булуvувусче хемни куду углааш, бадыптывыс.

Төре-Хөлдөн төрзэн сууруvуска чедир хөндүр, хүнзедир могап-шыладыр ча-даг кылаштажып чанып келгенивис бүгү чуртталгавыста уттундурбас, школачы үелеривистиң төөгүзү бооп артып калган.

Чоннун чоон оруу-даа бол, чорумалдар эртип-дүшпөс бежен чылдар төнчүзү, белен эвес берге үе. Тома эжим-биле кызымак тура сорууvus ачызында, бергелерни ажып эртип чорааш, боттарывысты сергедип, хөлгедип, кожамыктажып чораанывыс дыка дузалыг болган. Ынчангаш кандыг-даа үениң шапкын хөжүлдезинде шапта-раазыннар көвей болгай, тура-соруктуг, туруштуг, таварышкан бергелерни ажып эртип чоруурун аныктарга күзээр-дир мен.

**БОРБАЙ ӨЛЗЕЙ,
хоочун башкы.**

Экология чылы-2017

ХЕМНЕР КАДЫП ТУРАР

Бо чылды «Экология чылы»-даа дижир... Та кандыг экологиязы чүве, ужуру билдинмес. Ук сөс грек дылдан укталган – бажың, чурт-таар чер дугайында, эртем дээн чергелиг. Ниитизи-биле алырга, бо сөс бойдуска база ниитилелге хамааржыр. Маңаа бо сөстү чүгле бойдус-биле холбаайн.

Бойдус дээрге бистиң чурттап турар чер-делегейвис, арга-арыг, тайга-таңды, хемнер-хөлдөр, көк дээр, тынып турар агаарывыс дээш-ле баар. Көшкүн чон сууржуң амыдыралче шилчип турда, (20 вектин бежен чылдарындан эгелеп) долгандыр турар арга-арыгны хыдып каапкан. Оон ужундан дыка көвей хем-нер сыгып азы кадып калган. Ол чорук ам-даа уламчылавышаан.

Бойдуска хумага чок болуру дээрге-ле бистиң келир үеде төлдеривиске дорт кыжаныг-дыр. Саарылга үези кээрге, Тываның аргаларында чүгле хирээ даажы дыңналып апарган. Чудук, манза сөөрткен чүк машиналары дүн-хүн чок Саян артыңче ажып-ла турар. Белен бараан сыгаан сайгарлыкчылар Кызыл хоорайда бажын ажыр.

Хамыкты мурнай Тывада чеже хем-нер, хөлдөр барын тодарадырын оралда-жып көрээлиңер. Бисте бойдус-биле хол-башкан албан черлери арбын-даа болза, оларның кайызы-даа үстүндө айтырыгта тодаргай хары берип шыдаваан. Чүге дээрге бо шийтпирлеттинмээн айтырыг-дыр. Ном судурларында бо дугайын база бораңнап каан. 1973 чылда үнген «Тыва АССР-ниң экономиказы» деп номда: «Тывада сес муң ажыг хемнер, дөрт чүс ажыг улуг-биче хөлдөр бар, оларның хей нуруузу Тожуда болгаш Тываның чөөн талазының дагларында» деп бижээн.

«Тыва автономнуг областың бойдус байдалы» (Москва 1957 ч.) деп номнун «Хемнер» деп эгезинде колдуунда-ла Каа-Хем биле Бии-Хемче агып кирип чыдар хемнерни чыскаап бижээн. Ам оларның чамдыызы шагда-ла хөлчөк сыгып азы шуут кадып калган. Чижээ, Барык, Ээрбек, Биче-Баян-Кол, Тарлаш-кын, Теректиг-Хем, Шивилиг-Хем дээш өске-даа хемнер хөйү-биле кургаан.

Байдал мындыг нарын турда, Тываның көдээ ажыл-агый яамызының балык-биле холбашкан килдизиниң эргелекчизи А.М. Даваа «Шын» солун-га интервью (№72, июль 22, 2017 ч.) бергеш, Тывада улуг-биче хөлдөрниң саны 6700, а хемнер саны 15 муң чедип турар дээн. Магалыг-ла аас-кежиктиг улус-тур бис. Хемнер каткан тудум, оларның түнү ийи катап улгадып турар, а хөлдөр мырыңай оон-даа көвүдөй берген ышкашыл. Ындыг чүве каяа тур-ганыл?! Харысалгалыг эрге-дужаал ээлзэн «дүжүмөттөр» оода-чадаарда каш санныг эртем судурларын ажып көөрү күзениң. Анаа-ла агаардан саннар чогадырга, кайын болур.

Хемчик чурттуг болгаш, ында хем-нерниң байдалын эки билир мен. Барлык сыгыан-даа болза, агып чыдар. Оон суу-биле (Чаа-Барлык) Барлык ховуvунун

тараалыг шөлдөрүн суггарып турган. Оон соонда Москвадан айтышкын езугаар ук ховуга чаа суггарылга бугаларын кы-лыр дээш, аай-дедир ханы оңгарларны трактор-биле кастыргаш, Чаа-Барлык суун олче ыдалаарга, акпаан. Чоннун сая-сая акшазы Барлык ховуvунга ын-чаар өртөнип калган. Үстүүртен айыт-каза-даа, тус черниң дүжүмөттериниң мээзи чок болганы ол-дур. Чаа-Барлык – кадыргылыг, арыг суглуг, эштип өскөн хемим дүжүмөттерниң мелегейи-биле ка-дып калган. Үстүү, Чөлдээ-Даг чоогунда агымнарда согур байлаң-даа чок.

Каяа, кандыг хемнер агып чытканын дириг арткан хоочуннар билир. Олар-ны сыгып азы кадып чыдар хемнер дугайында «Шын» солунче бижириң диледим. Чижээ, Улуг-Хемче кирип аккан Ак-Хем, Суглуг-Хем, Куйлуг-Хемниң байдалы кандыгыл? Каа-Хемче кирген Балыктыг-Хем, Үнжөй, Үжөп, Бүрен, Дер-зиг, Колту база Мерген хемнер кайы хире агып чыдарыл, балык-байлаң көвей бе?

Ам Дүрген хемни көрээлиңер. Таңды сынындан агып баткан, үстүү агымында күштүг шураашкыннарлыг хемни ол черниң кижилери эки билир. Шаанда ол терең суглуг хем Таңды ховуvу-биле аккаш, Элегесче кирип шурап чыткан. Ам ол шаандагы күчүлүг хемниң суу Дүрген суурну мүн-не эрттир аккаш, оон ыңай чилчии төнүп каар. Оон эрги күчүлүг унун чүгле сай-даш херечилеп чыдар. База-ла Таңды сынындан баткан Хүрегештей хемниң салым-хуузу Дүргенден дээр-дөвөс.

Өске хемнерни билбес мен. Чүгле ол аргаларда ыяш дилдирер барасканнар бар. Арга-арыгның экологиязын үрөп турар дайзыннар ол-дур. Ыяшты ажыг-лавас, бажың-балгат тутпас арга база чок. Амыдыралдың чөрүлдээзи.

Чоокта чаа Хадың, Дус-Хөл болгаш Чагытайга дыштанып турдум. Кижичок кизирт, машина бажы козурт. Дыштан-ган кижилерниң хөй кези колдуунда бодунун думчуун хараар, келир чылын база чедип кээрин бодавас, экология са-гывас улус чоржук. Ылангыя арыг-чаагай Чагытайның ол-бо талазында чыылган машиналар, оон каш катап хөй кижилер богун ол-ла черинде оваалап каан, ча-нында хадыңныг аргажыкты арыглары чер кылып алганы чешкинчиг. Эриктен 10-15 метрде үнүштүг черже кижичок базар арга чок – черликтер өдээ. Ыят чок тоянчыларның арыглары чери...

Экология талазы-биле албан чер-леринде дүжүмөттөр бо талазы-биле кандыг-бир хемчег албас болза, Ча-гытай кыдын удавас бок дола бээр. Чагытайның аалчыларының ыядыр арын-нүүр чогуң пат кайгаар-дыр мен. Боттарының өдзэн хапка суп шыда-вас-даа болза, өске богун канчап эрик кыдынга каар чүвөл?!

Хемнер, хөлдөр дугайында бодал-дарымны каксы бижидим. Назылаан эш-өөрүмнү бо айтырыгны уламчылап, арга-сүмезин катпышаан, Төрзэн хемин канчалганын төөгүп берем! – деп кый-гырдым.

**Байыр-оол МОНГУШ,
эртемден.**

Мөөрей

«ТЫВАМГА
ЫНАК МЕН»

Республика хүнүгө болгаш Наадым байырлалыга тураскаан республика чергелиг «Тывамга ынак мен» деп бичии болгаш элээди назылыг уруглар аразына чогаалдыг мөөрейи август 1-ден 10-нун хүнүгө чедир болган. Ук мөөрейни ТР-ниң Уруглар херектеринин агентилели салым-чаянныг уругларны илереди, оларның патриотчу кижизидилгезин бедидер, деткиир дээн сорулга-биле эрттирген.

Мөөрейге республиканың бүгү-ле кожууннарындан 70 ажыг ажилдар келген. Ынчалза-даа оларның улуг кезин мөөрейниң негелделеринге дүүшпес болганын барымдаалааш, юри кижигүннери оларның аразындан 20 ажилды шилип алгаш, август 25-тиң хүнүнде түннелдерни үндүрүп, тиелекчилерге шаңналдарны тывыскан.

«Тывамга ынак мен» деп мөөрейге 5-10 харлыг уруглар аразына бирги черни Кызылдың №9 школазының өөреникчизи Эртине Монгуш чаалап алган. Ийги черге Ак-Довурак хоорайның №4 школазының өөреникчизи Кежик Чазан, үшкү черге Каа-Хем кожуунунун төлээзи Александра Оюн төлөптиг болганнар.

11-14 харлыг өөреникчилер аразына бирги черни Өвүр кожуунунун Хандагайты школазының өөреникчизи Шеңне Лаа алган. Ийги черде база-ла Хандагайты школазының өөреникчизи Дарина Тютюш, үшкү черде Алдын-Сай Халбаажык болган.

15-18 харлыглар аразына бирги черни Барыын-Хемчик кожуунун Кызыл-Мажалык ортумак школазының өөреникчизи Виктория Куулар чаалап алган. Ийги черге Кызылдың №8 школазының өөреникчизи Аюуш Күр-Седи төлөптиг болган.

Ук мөөрейге уруглар төрөөн черинге ынакшылын илереткен база өскөн кожуунунун, суурун дугайында шүлүк болгаш кыска чогаалдарын кириштиргеннер. Оларның аразындан Хандагайты школазының өөреникчизи Дарина Тютюштүн ажы-

Аюуш Күр-Седи шаңнал үезинде.

лын номчукчуларга кысказы-биле таныштырар-дыр бис.

«Мен Тыва чуртумга ынак мен. Чүге дизе Тыва мал ажил-агыйлыг чер. Мен мал-маганга база дыка ынак мен. Тывавыста изиг черниң төвөлери, соок черниң ивилери база элчиген, чээрден барына чоргаарланар мен. Эң-не ынак малым – хой. Чайын чайлагга турарга, ол дег солун, хөглүг дыштанылга чок... Ынчангаш мен келир үеде Тывавыска эртем-билигилгил малчыннар көвүдөп, мал одары четчип, мал чемин хөйүнү белеткээр, кызымак болгаш малга ынак улус хөй болурун күзээр-дир мен.» – деп, Дарина бижип турар.

Бижимел ажилдардан аңгыда, видеога тырттыргаш, кириштирген ажилдар база бар. Аңаа бирги черни Туранның №2 школазының өөреникчизи Шагаана Дамба (9 харлыг), ийги черни база-ла Туранның №2 школазының өөреникчизи Алдар Дамдын (11 харлыг), үшкү черни Эркин кожуунунун өзүп олар мөгези, чогаалдыкчы салым-чаянныг Баазан-Доржу Додук тус-тузунда алганнар.

Шаңналдар тыпсыры доозулган соонда, оолдар, уругларның ада-иелери ТР-ниң Уруглар херектеринин агентилелин ажилдакчыларына болгаш мөөрейни организаастап эрттирген улуска улуу-биле өөрүп четтиргенин илереткеннер.

Эрес КОЛ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Мөөрейниң шаңналдыг черлер алган кижикчилери.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

АКЦИЯНЫ ДЕТКЭЭН

Россияның коммунистеринин бүгү чуртта организаастап эрттирип турары «Дайын чылдарының уруглары» деп акциязын Тываның коммунистери деткип, август 26-да «Аныяктар» сесерлиинге чыылган. Оларга «Правда» болгаш «Правда Тувы» солуннары халаска үлөп, интервьюларны алдывис. 83 харлыг Михаил Сундуй акция эп-сеткил каттыштырып турарын чугаалааш, дайын үезинин ажы-төлдери дайын сөөлүнүн катап тургузушкунунга үлүүн кадып, амгы үениң салгалдарының ажыглап турары социал-экономиктиг үнелиг чүүлдерни боттарының холдары-биле тудуп кылышканын демдеглээн.

Михаил Сундуйнун чажыды Наталья Сат акцияны эрттирип турары база кырганның хоочуннар бажыңыга республика солуннарын эккеп берип, солун хемчеглеринче хоочуннары утпайн чалап ап, хүндүлөп турары дээш, Компартияның удуртулгазына, Геннадий Зюгановтун бодунга, Компартияның республика комитетинге өөрүп четтиргенин илереткен.

Акцияны деткири-биле Тываның алдарлыг артизи, «Чигис-Хаанның оруу» кинода кол рольдун күүседикчизи Эдуард Ондар база келген. Ол

Утаты! Ите закон

Чыыштың кижикчилери.

дөрт чыл бурунгаар Кызылдың Төлээлекчилер хуралының депутаттарының соңгулдаларының үезинде коммунистерниң даңзызының бирги одуруунга тургаш, депутат мандадын А. Серенге чайлап бергенин сагындырып каалы.

Акция-биле чергелештир болган биче бүт-бөмбүүнүн маргылдаазына коммунистерниң командазы 55-ки мото-адыгы даг бригаданың командазын 5х3 санга тиилээш, ТР-ниң мини-футбол федерациязының Кубогу дээш чайгы оюннарның тиелекчилеринин ийги одуруун эзлей берген дугайында медээни чыылганнар диңмиттиг адыш часкаашкынары-биле уткаан.

Альберт ХОМУШКУ.

Авторнун тырттырган чуруу.

Эки кижиге дугайында

ТУРЛААВЫСТЫҢ БУЯННЫ
ЭЭЗИ

Ийе, ол бистиң сеткиливисте арткан. Турлаавыстың буянын ээзи Ольга Монгушова Одушпаяк. Ону сактып, ол кымыл деп оолдарым бирээзинге чоокта чаа чугаалап ордум.

Бистиң Одушпаяктар төрөл аймактын кенни, улуг чеңгези Ольга Монгушовнаның төрөөн чурту Чаа-Хөл кожуунун Ак-Туруг суур чүве. Оон алыс фамилиязы Дондай-оол. Бистиң акыыс Сергей Викторович Одушпаяк-биле хып дээн аныяк-чалыы назынында өг-бүле туткаш, кунчууларының, бээлеринин болгаш хөй санныг чуржааттарының сагыш-сеткилинге дыка тааржып, оларның-биле эп-найыралдыг чурттап, Каа-Хемниң Көк-Хаак суурун база чуртум деп санаар апарган. Акы-выс биле чеңгевистиң назы-хары улгады бергеш, Көк-Хаакка чурттап, бо чырык өртемчейден Ольга Монгушова каттааттарының чуртунга чарлып чорутту.

Тыва улустун «Буянын кижиниң өөнге чон чыгыр, будуктуг ыяшка куш чыгыр» деп үлөгер домаа бар болгай. Ольга биле Сергей Одушпаяктарның бажыңына үнген-кирген улус кезээде хөй чораан. Чеңгевистиң Чаа-Хөл, Чөөн-Хемчик, Өвүр кожууннардан, акывыстың Каа-Хем кожуун болгаш өске-даа черлерден төрөлдери, эш-өөрү, ылаңгыя Кызылга болгаш соңгаар хоорайларга өөренир дээн аныяктар оларның бажыңына үзүлбес. Чеңгевис Ольганың, акывыс Сергейниң оларны чектеп турганын черле дыңнаваан, көрбээн бис. Чеңгевис Ольга Монгушевнаның, акывыс Сергей Викторовичинин деткимчези, арга-сүмези думаларына дуза болганы чугаажок. Кызыл хоорайга янзы-бүрү ажил-херээн кылып, оларның 30 дөрбелчин метр хиреле хемчээлдиг бичии бажыңына кээп турган төрөлдери санаар болза, дыка көвей.

Оларның бажыңына үнүп-кирип, хонуп-дүжүп, аштанып-чемненип чораан оолдар, уруглар соонда барып эртем-билиг чедип ап, төлөпти-биле ажилдап, чурттап чорлар. Ындыг кижилерниң ат-сывын, ажилдап турар черлерин-даа адаарындан эпчоксунмас мен.

Владислав Ховалыг. Ол школа дооскаш, Кызылга келгеш, өөренир дээн черинче угбазы Ольга-биле документилер дужаап чоруп турда-ла көөрүмге, кижизиг, томаанныг, угаангыр, далаш чок чугаалыг оол чүве. Владислав Товарищтаевич Красноярскиниң юридиктиг университетин дооскан кижиге. Чону-биле эвилең-ээлдек, кижилерниң сеткилинге кирип, оларның амыдыралы чараш, чедингир болзун дээш, кызымак ажилдап чоруур. Удавас Кызыл хоорайның хүнүгө уткуштур амыдырал-чуртталгазына, ажил-ижинге чедишкенин күзеп каалы.

Думаларының бирээзи Вячеслав Товарищтаевич Ховалыг. Ол Барнаулдун медицина академиязын дооскан. Ам Кызылда республиканың улуг эмнелгезинде үр чылдар иштинде ажилдап чоруур. Чонунун идегел, бүзүрелин чаалап ап, шыңгы харысалгалыг ажилдап чорууру мактанчыг-дыр.

База бир думазы Суван Шаңгыр-оол — билдингир жур-

налист, чогаалчы, чедишкени база көвей. Оон солун бижээн солун чүүлдерин, номчуур-дур бис.

Үстүнде ат-сывын ада кижилер Ольга Монгушова даай акы-угбаларының оолдыр. Ынак чеңгевис О Монгушовнаның ажык-дугаа арга-сүмезин оон думал биле бир дөмей чуржаат бистер база ап чордувус.

Чуржузу Даш-оол-биле найыралдыг, ол ажил-агыйла дузалажып чедип кээр бис «мээң чөлөңгиижим» дээр, оол Викторич Одушпаяк чурга-дуржулгалыг харь монтеру болгаш электрик аныяанда Ташкент хоора харылзаа бүдүрүлгезинге ажилдап чорду.

База бир ынак чуржузу лий Викторич Одушпаяк шериг кижиге. Албан-хүлээп Германияга, Афганистанга, сияга төлөпти-биле эртти Амгы үеде Москва хоорай бүлөзи-биле ажилдап, чурчоруур. Совет үеде Германия шериг херээ эрттирип тур чөңгезинге дыка чараш үч чүүлдерни белекке эккеп турду.

Ольга Монгушова чуг шевеер даараныкчы чүве. Кызылдың дааран фабриказының мурнакчырының бирээзи. «Восток» атының шыырак даараныкчызы ду. Оон даарааны эр улудаштыкы хептеринин, херээ улуска янзы-бүрү хептер шынары фабрика дег бо ийин. Шевеер холдары-биле даараан чүүлдери чараш, ая боорга, Көк-Хаактын чону саап, чагыдып-даа турдулар. Дтан даараан кылын юбка-тюмну мен, Белбей школа ажилдап тургаш, күскү тон ога кедип турдум.

Акывыс биле чеңгевис оо кыстыг улус. Уруу Елена Серена дээди эртем дооскаш, Тейниң № 8 школазына баалап, база бир дээди эртем чалгаш, Кызылдың мэрияга ажилдай берген. Чаңгыс Сергей аар аарыгдан чок болуурун уруглары уруглары уйнуктарын элээди назы-хемчедир Ольга Монгушова а ражып өстүрүп кагды. Олар ди өөредилге черлери доо-өлөяаларлыг болганын көрбө хомуданчыг. Ынак чаңгыс оол уруу Азияна, кырган-авазы күзеп чорааны ышкаш, курор эртемни чедип ал. Уруу Аленаның кызы Чайна Томск хоорайга политехника өөредилге чери дооскаш, ам ди өөредилге черинче кирерин белеткенип турар.

Чеңгевис Ольга бистиң безивис бедиктен уруглар чедишкенин көрүп, уугдарының камгалакчызы болуурунга бүзүрээр мен. Уугтарының өлөяалары кырган-авазының, кырган-авазының бажыңына кээп, көктүг-шык кат-чимистиг, чодураалыг хем минин иштинге башкы базымын кылып чорлар.

Амыдырал чеже-даа силти бистиң ыдыктыг турлаавысты ээзи чораан кырган-аванар туруштуг, экииргек, дузаар сагыш-човангыр болунар.

Анна СЫР

Дерзиг-Аксы о

Чагаалар аразындан

ООР КЫЛЫРЫ
ОЗАЛДЫГ

Эргим редакция! «Шын» солунуң он-он чылдар дургузунда бижип, чонну кичээндирип, өөдежок кижилерни ыятырып, эгендирип келген айтырыгы — мал оорлар чоруктуң дугайын ам база биживес аргавыс чогул.

Мал оору сөөлгү үеде чавырылган хире чүве. Ындыг турбуже, ажил кылырындан чалгаараар, белен чүве сүрер маңгысталчак кижилер оор деп «мергежилди» кол чепсээ кылып алган амыдырап чоруур. Ындыглар республиканың кайы-даа кожууннарында бар.

Оорлар чүгле мыйыстыг бода мал эвес, чылгы аймаан база хоозурадып турар. Ооң бир чижээ бо 2017 чылдың июль айның эгезинде Мөңгүн-Тайга кожуунуң Кызыл-Хая, Мугур-Аксы суурларының де-вискээрлеринден хей мал читкен. Каргы сумузуңуң де-вискээринден читкен малдың хей кезии кулунуң белер. Ол чылгыны ында чурттап оор, малчын уктуг, ажил-иши чаңгыс бот кадай бодунуң кызыл күжү-биле, ажил-иши бот боттунуң билер бис. Ол угбайның амыдыралга чүткүлдүүн, ажил-ишке үлгерлиин магадап ханмайн чораанывыс шын. Ындыг оор чорук болган соонда ол кадайның хомудаарын канчаар, карак чаржынар Каргы сумуздунан читкен кулунуң белерни Бай-Тайгадан, Барыын-Хемчиктен келген «кайгалдар» алган боор дийип улус чугаалажып турар.

Ындыг ырак черге сүрерге, ол чаш кулуннар та канчап чораан дээрзин бодап кээрге бе-зин, каракка чаржынчыг, ыгласанчыг. Чаш кулун-даа, чаш уруг-даа бир дөмей болгай. Оорлар тыва кижилер төлдери-ле ыйнаан, а бистиң өгбелеривис мал-маганга кайы хире камныг, хумагалыг чораанын олар утупкан бе? Чаш төлдүг белерни канчап согарыл? Ындыг бужар үлгедиг кылганнарның сагыш-сеткили оожум, тайбың чоруур бе? Чигинчиг херек.

Оор чорук кылыр дээр улус моон соңгаар боданып көрүңер. «Оорнуң оруу — муңаш» дээр болгай. Олар черле туттурар, хоойлу-дүрүм езугаар шийткелге ыяп-ла онаажы бээр. Оон аңгыда мал-маганның элеринде кандыг-даа улус бар — караң көрүнүр-даа, хамнаар-даа, ындыглар сеткилин хомудаткан кижилерни бир чүвеге ужураштырып болур. Өршээ дадай! Боданганы ботка херек.

Мөңгүн-Тайга кожуунуң хоочуннары.

солунуң сайтызы: //shyn.ru

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ГБУЗ РТ САНАТОРИЙ-ПРОФИЛАКТОРИЙ
«СЕРЕБРЯНКА»

приглашает на оздоровительный отдых в
пансионате «Серебряное озеро» на оз. Дус-Холь
стоимость — 7700 рублей за 7 дней проживания в 2-х или 3-х
местных уютных номерах, с 3-х разовым питанием, оздоровитель-
ными мероприятиями и увлекательным досугом!!!

СРОКИ ЗАЕЗДОВ:

- с 02 сентября по 08 сентября 2017 года

Бронирование номеров по телефонам:

9-20-78, 8913-345-47-87

Реализация путевок осуществляется по понедельникам и
четвергам в Доме Туризма каб. 1 на 1 этаже
с 14.00 до 18.00 часов.

Возможна оплата по безналичному расчету.

УАЗ автомашинага
артык кезектерни садып
база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өртээ
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чиигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет —
44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пункту-
зун езугаар) организацияларны болгаш
албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар
кады ажилдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 каът)
тел. 8-913-358-08-88.

ИЗВЕЩЕНИЕ О ПРОВЕДЕНИИ АУКЦИОНА

На основании постановления администрации муниципального
района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» от 17.08.2017 г.
№193, администрация муниципального района «Чаа-Хольский ко-
жуун Республики Тыва» (Организатор аукциона) объявляет аукционы
на право заключения договора аренды земельного участка. Форма

№ аук- циона	Время аук- циона	Местоположение земельного участка	Разрешенное использование зе- мельного участка	Пло- щадь, кв.м.	Кадастровый номер	На- чаль- ная цена, руб	Шаг аук- циона, руб	Зада- ток, руб	Информация об техни- ческих условиях подклю- чения к сетям инженер- ного обеспечения мере платы за подклю- чения объектов к сетям инже- нерного обеспе- чения Энергоснабжения
	15:00	Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Даваа Булан, д. 2 «а»	Для индиви- дуального стро- ительства	700	17:14:0101025:596	3280	164	656	Технологическое при- менение объекта возмо- зности электрических сетей «Тываэнерго»

Параметры разрешенного строительства

Минимальный отступ от красной линии — 4 м;

Минимальный отступ от границ земельного участка — 6 м;

Порядок приема заявок на участие в аукционе: для участия
в аукционе заинтересованному лицу необходимо подать Органи-
затору аукциона заявку (лично или через своего представителя).
Лицо, подающее заявку, обязано вместе с заявкой представить
следующие документы:

- 1) копии документов, удостоверяющих личность (для физичес-
ких лиц);
- 2) нотариально заверенные копии учредительных документов и
свидетельства о государственной регистрации юридического лица,
а также выписку из решения уполномоченного органа юридического
лица о совершении сделки (если это необходимо в соответствии с
учредительными документами претендента и законодательством
государства, в котором зарегистрирован претендент) (для юриди-
ческих лиц);
- 3) документы, подтверждающие внесение задатка.

Задаток должен быть перечислен на расчетный : р/с №
40101810900000010001 отделение НБ Республики Тыва г. Кызыла
(Администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун
Республики Тыва», л/с 03123005360), ИНН 1715001332, КПП
171501001, БИК 049304001.

Задаток должен поступить на указанный счет не позднее 28
сентября 2017 г. 13 случае не поступления задатка на расчетный
счел в указанный срок претендент к участию в аукционе не до-

торгов: аукцион

Дата проведения аукционов: 03 октября 2017 г. Место про-
ведения аукционов: Республика Тыва. Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-
Холь, ул. Ленина, д. 8

Предмет аукционов: право на заключение договора а-
ренды земельного участка под строительство. Срок аренды — 20 л

пускается. Организатор торгов в течение 3-х банковских дней
подписания протокола о результатах аукциона возвращает за-
казчикам торгов, которые не выиграли их.

Заявки на участие в аукционе вместе с другими докуме-
нтами принимаются по рабочим дням с 09.00 до 18.00 со дня ог-
лашения настоящего информационного сообщения по ад-
министрации муниципального района «Чаа-Хольский кожуун, с. Чаа-Холь, ул. Ле-
нина, д. 8, каб. №27. Последний день приема заявок 28 сентября 2017 г.
Определение участников аукциона состоится 03 октября 2017 г.
с 15.00 часов по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский кожуун,
с. Чаа-Холь, ул. Ленина, д. 8, каб. №27. путем рассмотрения з-
аявок и документов претендентов, установления факта поступле-
ния претендентов задатков на основании выписки с соответствующего
счета.

Осмотр земельного участка на местности проводится в ка-
бинете с 10.00 до 13.00 после выхода настоящего сообщения.

Официальный сайт, на котором размещено информаци-
онное сообщение: <http://torgi.gov.ru/> <http://chaa-hol.rtyva.ru/>

Решение об отказе в проведении аукциона может быть при-
нято не позднее чем за три дня до наступления даты его проведе-

Подведение итогов производится по окончании аукциона
победителем признается тот участник, который предложит в
аукционе наиболее высокую цену за предмет аукциона. Усл-
овия и сроки платежа устанавливаются договором аренды земель-
ного участка.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа: информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
федералдыг албаннар Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккэн.
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлан-
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлантылган материалдар
торларын бодалдар редакцияның туру-
дүшпейн барып болур. Айытылган санна-
ры өскө-даа фактылары, дыйнадылары дээр
боттары харылзаа.

Чагыдылган индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дугаары:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефончо

Неделяның тиражи: 11805 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3